

รัฐสุลต่าน อาหรับสปริง การพัฒนาประชาธิปไตยในอียิปต์¹

ชัชฎา กำลึงแพทย

สาขาวิชาการเมืองการปกครอง คณะรัฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

chatchada_kumlungpat@yahoo.com

DOI: 10.14456/tujournal.2018.23

บทคัดย่อ

ปรากฏการณ์อาหรับสปริง (Arab Spring) ที่เกิดขึ้นในตะวันออกกลางช่วงปี ค.ศ. 2011 เป็นปรากฏการณ์ที่ได้รับความสนใจศึกษาอย่างแพร่หลายในเรื่อง กระบวนการพัฒนาประชาธิปไตย บทความชิ้นนี้ต้องการจะอภิปรายถึงการพัฒนา ประชาธิปไตยในอียิปต์ภายหลังการเกิดเหตุการณ์อาหรับสปริง ซึ่งดูเหมือนว่าจะสามารถ นำพาประเทศไปสู่ระบอบประชาธิปไตยได้ในระยะหนึ่ง แต่ทว่าระบอบประชาธิปไตยใน อียิปต์กลับไม่สามารถตั้งมั่นอยู่ได้ จนทำให้ระบอบการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตยหวน กลับมาอีกครั้ง โดยผู้เขียนจะใช้ทฤษฎีรัฐสุลต่าน หรือระบอบสุลต่าน (Sultanism) มาใช้ ในการทำความเข้าใจระบอบการเมืองของอียิปต์ก่อนเหตุการณ์อาหรับสปริง และตอบ คำถามหลักของบทความชิ้นนี้ว่าเมื่อถูกโค่นลงไปแล้วระบอบการเมืองแบบ “รัฐสุลต่าน” เป็นอย่างไร และการพัฒนาประชาธิปไตยนั้นมีความเป็นไปได้หรือไม่ เพื่อทำความเข้าใจ ปรากฏการณ์การโค่นล้มของระบอบการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นในอียิปต์ ผลการศึกษาพบว่า การโค่นล้มผู้นำเผด็จการที่มีลักษณะรวมศูนย์ที่บุคคลนั้นต้องอาศัยความ ร่วมมือจากชนชั้นนำ กลุ่มทางสังคมอื่น ๆ นอกจากการลุกฮือของประชาชน และการ เปลี่ยนผ่านจากระบอบเผด็จการแบบหนึ่งนั้นอาจไม่นำไปสู่ระบอบประชาธิปไตยเสมอไป แต่อาจนำไปสู่ระบอบเผด็จการแบบอื่นก็เป็นได้

[วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 37 ฉบับที่ 3 พ.ศ.2561]

คำสำคัญ: รัฐสุลต่าน, อาหรับสปริง, การพัฒนาประชาธิปไตย

¹ บทความนี้ปรับปรุงมาจากรายงานวิชาการ. 610 การเมืองการปกครองเปรียบเทียบเรื่อง “ระบอบสุลต่าน อาหรับ สปริงและการพัฒนาไปสู่ประชาธิปไตยในตูนิเซียและอียิปต์” ปีการศึกษาที่ 1/2558 ผู้เขียนขอขอบพระคุณศ.ดร. เกษียร เตชะพีระ อาจารย์ผู้สอนประจำวิชา มา ณ ที่นี้ และผู้เขียนขอขอบคุณผศ.ดร.ประจักษ์ ก้องกีรติ อาจารย์ ผู้สอนวิชา ร.320 การเมืองการปกครองเปรียบเทียบในระดับปริญญาตรีที่ได้นำแนวคิดระบอบสุลต่านมาบรรยายใน ชั้นเรียนและจุดประกายความอยากรู้ถึงระบอบสุลต่านของผู้เขียน

Sultanism, Arab Spring, Democratization in Egypt

Chatchada Kumlungpat

Politics and Government Faculty of Political Science

Thammasat University

chatchada_kumlungpat@yahoo.com

DOI: 10.14456/tujournal.2018.23

Abstract

The Arab Spring in 2011 in the Middle East, is a phenomenon that has been widely studied on democratization processes. In this article I will discuss about the democratization in Egypt after the Arab Spring. The result of the people uprisings at that time seemed to bring democracy to the country, but in fact democracy in Egypt cannot be persisted. The non-democratic forces come back and rule the country once again. To understand this phenomena, I use “Sultanism or sultanistic regime” approach, to analyze Egypt's political regime before the Arab Spring. My questions in this article are what is sultanism, how it has been overthrown, and how democratization in Egypt tend to be. Finally, these answers will clarify the counterattack phenomenon of non-democratic regime in Egypt. I found that in overthrowing the Sultanistic regime, others elite groups in society must cooperate with the people movement and after one non democratic regime is gone maybe it will replace with another non democratic regime instead of democratic regime.

[Thammasat Journal, Volume 37 No. 3, 2018]

Keyword: Sultanism, Arab Spring, Democratization

ที่มาและความสำคัญ

ประเทศอียิปต์ตั้งอยู่ในภูมิภาคแอฟริกาเหนือ ส่วนหนึ่งของตะวันออกกลางหรือโลกอาหรับ ประเทศในบริเวณนี้มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกัน โดยศาสนาอิสลามมีอิทธิพลมากในภูมิภาคนี้มาแต่โบราณ จุดเริ่มต้นของโลกอาหรับสมัยใหม่คือหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อได้รับเอกราชจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษ และฝรั่งเศส มีความพยายามในการสร้างประชาธิปไตยขึ้นมาในหลายประเทศ แต่พลังของกลุ่มประชาธิปไตยนั้นยังอ่อนแอ และพ่ายแพ้ให้กับการปกครองแบบเผด็จการที่นำโดยกองทัพหรือเผด็จการพลเรือน ฉะนั้นระบอบการเมืองของเกือบทุกประเทศในภูมิภาคนี้หลังได้รับเอกราชไม่นานก็ตกไปอยู่ในมือของผู้เผด็จการ และเป็นมีลักษณะเป็นผู้นำเผด็จการที่ใช้อำนาจปกครองกดขี่ประชาชนอย่างต่อเนื่องยาวนาน

ในงานชิ้นนี้ผู้เขียนได้เลือกใช้แนวคิด “รัฐสุลต่าน” (Sultanism) มาใช้เป็นหลักในการศึกษาระบอบการเมืองของประเทศอียิปต์ โดยโจทย์ที่ผู้เขียนต้องการจะศึกษาคือรูปแบบการปกครองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย หรือที่พูดเขียนเสนอว่าเป็น “รัฐสุลต่าน” ในอียิปต์นั้นเมื่อถูกโค่นด้วยการลุกฮือออกมาต่อต้านรัฐบาลโดยประชาชนในปี ค.ศ. 2011 ที่เรารู้จักกันในนามของอาหรับสปริง (Arab Spring) แล้วผลของการลุกฮือในครั้งนี้จะสามารถนำพาประเทศไปสู่การตั้งระบอบประชาธิปไตยได้หรือไม่ แล้วระบอบที่ไม่เป็นประชาธิปไตยเมื่อถูกโค่นลงแล้วเป็นอย่างไร โดยผลจากการศึกษาในครั้งนี้จะสามารถช่วยให้เราทำความเข้าใจได้ว่าภายหลังคลื่นการเปลี่ยนแปลงประชาธิปไตยในประเทศหนึ่งๆ โจทย์ที่สำคัญกว่าคือการรักษาระบอบประชาธิปไตยให้ตั้งมั่น สร้างค่านิยมแบบประชาธิปไตยให้เจริญงอกงามในสังคม และวิถีชีวิตของผู้คน เนื่องจากระบอบการเมืองเดิมนั้นมีช่วงชีวิตที่ยาวนานและฐานอำนาจที่เข้มแข็งการจะรักษาระบอบประชาธิปไตยเอาไว้จึงไม่ใช่เรื่องง่าย ต้องปะทะกับพลังโต้กลับจากกลุ่มผู้มีอำนาจจากระบอบเดิมอยู่เป็นระยะซึ่งกรณีศึกษาที่เกิดขึ้นอียิปต์นี้อาจทำให้เราเข้าใจปรากฏการณ์หรือวงจรของระบอบการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย การพัฒนาประชาธิปไตย และอาจเป็นกรณีศึกษาว่าแม้ประชาชนจะมีความตื่นตัวทางการเมือง ออกมาเรียกร้องประชาธิปไตยจากผู้นำประเทศแล้วก็ตามก็ไม่ได้หมายความว่าระบอบการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตยจะหายไปและกลับมาไม่ได้อีก ในบทความชิ้นนี้ผู้เขียนจะแบ่งการนำเสนอออกเป็น 4 ส่วน ส่วนแรกเป็นการอภิปรายทฤษฎีเรื่องรัฐสุลต่าน ส่วนที่สองเป็นการให้ข้อมูลอียิปต์ก่อนอาหรับสปริง ส่วนที่สามคือการอภิปรายถึงเหตุการณ์อาหรับสปริง และส่วนสุดท้ายคือการวิเคราะห์หรืออภิปรายผลเพื่อตอบคำถามหลักของบทความ

ระเบียบวิธีวิจัยและวิธีการศึกษา

บทความชิ้นนี้มีขอบเขตด้านระยะเวลาในการศึกษาอยู่ที่ก่อนและหลังเหตุการณ์อาหรับสปริงเป็นหลัก โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยการค้นเอกสาร

(Documentary Research) ทั้งหนังสือ งานวิชาการ วิทยานิพนธ์ ข่าว รายงาน สถิติที่เกี่ยวข้อง โดยผู้เขียนจะนำข้อมูลที่ได้มานั้นมาวิเคราะห์ผ่านแนวคิดรัฐสุลต่านและการพัฒนาประชาธิปไตย เพื่อตอบคำถามของบทความ

กรอบแนวคิดรัฐสุลต่าน/ระบอบสุลต่าน

รัฐสุลต่านหรือระบอบสุลต่าน (Sultanism or Sultanistic regime) เป็นแนวคิดที่ริเริ่มโดยแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) โดยเขาได้เสนอว่าระบอบสุลต่านนั้นคือรูปแบบที่สุดขั้วของระบอบราชาธิปไตย ผู้นำของรัฐใช้อำนาจตามอำเภอใจ กองทัพและหน่วยงานในทางการบริหารเป็นเพียงเครื่องมือส่วนตัวของผู้ว่า (Alfred Stepan and J. Linz, 2014, p. 91) ฉะนั้นในระบอบสุลต่าน ข้าราชการหรือกองทัพจะมีเพียงฐานะที่เป็นเสมือนคนรับใช้ในบ้านของผู้ว่า (Household staff) ในเวลาต่อมาแนวคิดนี้ของเวเบอร์ได้ถูกนำมาศึกษาต่อโดยนักวิชาการอีกหลายคน เช่น ฮวน ลินซ์ (Juan Linz) อัลเฟรด สเตปาน (Alfred Stepan) เอช อี เชบาบี (H.E. Chehabi) (H.E. Chehabi and Juan J. Linz., 1998) ในการศึกษาระบอบที่ไม่เป็นประชาธิปไตย

ในปีค.ศ. 1973 แจ็ค เอ โกลด์สโตน (Jack A. Goldstone) ศาสตราจารย์จากภาควิชานโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยจอร์จ เมดิสัน (George Mason University's School of Public Policy) ได้เสนอไว้ในบทความ Understanding the Revolutions of 2011 Weakness and Resilience in Middle Eastern Autocracies (2011) ว่าการปฏิวัติโดยประชาชนในปี ค.ศ. 2011 ที่เกิดขึ้นในโลกอาหรับนั้นเป็นการต่อสู้กับเผด็จการสุลต่าน ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของระบอบเผด็จการ ระบอบสุลต่านมีความเปราะบางและถูกโค่นล้มได้ง่าย เมื่อถูกโค่นจะไม่สามารถฟื้นกลับมาสู่สภาพเดิมได้ สำหรับโกลด์สโตนแล้วกรณีที่เกิดขึ้นในอียิปต์ และตูนิเซียจะเป็นกรณีที่เหมาะสมในการต่อสู้โค่นล้มกับสุลต่านสมัยใหม่มากที่สุด² เป้าหมายของผู้ว่าในระบบนี้มีมิใช่อื่นใดนอกเสียจากการรักษาอำนาจส่วนตัวของตน ฉะนั้นผู้นำในประเทศเหล่านี้าจจัดให้มีการเลือกตั้ง

² สำหรับโกลด์สโตนแล้วการปฏิวัติจะสำเร็จได้ต้องประกอบไปด้วยปัจจัยดังนี้ 1.รัฐบาลไม่มีความชอบธรรมหรือไม่มีความสามารถในการบริหารประเทศ ซึ่งมองได้ว่าเป็นภัยคุกคามต่ออนาคตของประเทศ 2.ชนชั้นนำโดยเฉพาะทหารรู้สึกแปลกแยกจากรัฐ และไม่ยอมปกป้องรัฐอีกต่อไป 3.ประชาชนมีการรวมกลุ่มกัน โดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติศาสนา และชนชั้นทางเศรษฐกิจสังคม 4.พลังจากต่างชาติต้องไม่เข้ามาแทรกแซงปกป้องรัฐบาล หรือกดดันให้รัฐบาลใช้กำลังสูงสุดป้องกันตนเอง โกลด์สโตนเสนอว่าปัจจัยเหล่านี้เกิดขึ้นได้ยาก มักจะเกิดในประเทศที่มีการปกครองแบบกษัตริย์ตามประเพณี หรือรัฐที่มีพรรคการเมืองพรรคเดียวปกครอง ส่วนใหญ่ผู้นำในระบบเหล่านี้มักจะรักษาการสนับสนุนจากประชาชนด้วยการใช้ประเพณีของกษัตริย์ หรืออุดมการณ์ชาตินิยมในการสร้างความเคารพจากประชาชน โปรดดู Jack A. Goldstone. (2011). Understanding the Revolutions of 2011 Weakness and Resilience in Middle Eastern Autocracies. <https://www.foreignaffairs.com/print/1108392> สืบค้นล่าสุดเมื่อ 25 กันยายน 2561.

พรรคการเมือง หรือรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นลักษณะบางประการของระบอบประชาธิปไตย แต่การที่พวกเขามีอำนาจปกครองเหนือสถาบันดังกล่าว โดยการส่งพวกพ้องที่ตนไว้วางใจไปดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ในสถาบันเหล่านี้ หรือในบางกรณีผู้นำจะประกาศสถานการณ์ฉุกเฉิน ด้วยการอ้างเรื่องภัยคุกคามจากทั้งในและนอกประเทศ เพื่อเป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับการกระทำของตน

โกลด์สโตนยังเสนอต่อไปว่าในระบอบสุลต่านนั้นผู้นำมีแนวนโยบายในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างชาติซึ่งเอื้อประโยชน์ให้ผู้นำ (สุลต่าน) และพรรคพวกมีความมั่งคั่งมากยิ่งขึ้นทั้งจากการลงทุนจากต่างชาติและการผูกขาดทางเศรษฐกิจ ในแง่ความสัมพันธ์กับกองทัพนั้นผู้นำในระบอบสุลต่านจะควบคุมไม่ให้กองทัพมีความเข้มแข็งโดยแบ่งกองกำลังทางความมั่นคงออกเป็นหน่วยงานย่อย ๆ โดยแต่ละหน่วยงานขึ้นตรงต่อผู้นำ การติดต่อระหว่างหน่วยงานต้องกระทำผ่านตัวผู้นำ ผู้นำในระบอบสุลต่านยังควบคุมไม่ให้ประชาชนรวมกลุ่มกันโดยควบคุมการเลือกตั้ง ควบคุมพรรคการเมือง ควบคุมสื่ออย่างเข้มงวด แต่จัดสวัสดิการให้แก่ประชาชน เพื่อเป็นการรักษาคะแนนนิยม ระบอบสุลต่านแบบนี้เป็นระบอบสุลต่านรุ่นใหม่ที่เกิดขึ้นในแถบตะวันออกกลาง โกลด์สโตนกล่าวว่าในระบอบสุลต่านผู้นำต้องรักษาดุลอำนาจระหว่างชนชั้นนำ ต้องจัดสรรผลประโยชน์ตอบแทนไม่ให้ชนชั้นนำตั้งตนเป็นศัตรูกับการคอร์รัปชันมีลักษณะรวมศูนย์อยู่ภายในคนกลุ่มเล็ก ๆ

สำหรับโกลด์สโตนแล้วจุดอ่อนของระบอบสุลต่านคือ อายุขัยและการสืบทอดอำนาจของผู้นำ ซึ่งมักจะมีความโน้มไปสู่ความรุนแรง ในบางครั้งการส่งมอบอำนาจนั้นกระทำโดยการส่งต่อไปให้สมาชิกครอบครัวที่มีอายุน้อยกว่า ซึ่งจะกระทำได้ต่อเมื่อรัฐบาลนั้นมีประสิทธิภาพ และได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นนำ อย่างไรก็ตามเจย์ อันเฟลเดอร์ (Jay Ulfelder) เพื่อนร่วมงานของโกลด์สโตนนั้นไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอของโกลด์สโตน³ ที่การมองว่าการลุกฮือของประชาชนในปี ค.ศ. 2011 เป็นการต่อสู้กับระบอบสุลต่าน⁴

³ ประเด็นที่อัลเฟลเดอร์ไม่เห็นด้วยกับโกลด์สโตนคือ 1. การที่โกลด์สโตนเสนอว่าระบอบสุลต่านอ่อนแอและล่มสลายได้ง่ายที่สุดเมื่อเผชิญหน้ากับการลุกฮือของประชาชนนั้น จากการศึกษาทางสถิติของเขพบว่าระบอบสุลต่านเป็นระบอบที่ได้รับผลกระทบน้อยที่สุดจากการชุมนุมด้านรัฐบาลของประชาชน ระบอบพรรคการเมืองพรรคเดียว และระบอบทหารต่างหากที่ดูจะอ่อนแอมากกว่าเมื่อเจอการลุกฮือของมวลชน เขาให้เหตุผลว่าการที่ระบอบสุลต่านนั้นล่มสลายได้ยากเมื่อเผชิญหน้ากับการต่อสู้ของมวลชนคือ การขาดหายไปของสัญญาประชาคมที่เชื่อมโยงระหว่างสิทธิในการปกครองของผู้ปกครองซึ่งเป็นเผด็จการกับความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน เป็นการลดการทำลายจากมวลชน การขาดหายไปของความเชื่อมโยงระหว่างประโยชน์สาธารณะกับความชอบธรรมของระบอบ ฉะนั้นการลุกฮือของประชาชนมีแนวโน้มที่จะกลายเป็นเพียงการแย่งชิงอำนาจดิบเท่านั้น มีโอกาสน้อยมากที่คนทั่วไปจะเข้าร่วมต่อต้านระบอบสุลต่านเพราะระบอบได้ใช้อำนาจในการบังคับ และสร้างความหวาดกลัวแก่ประชาชน 2. อัลเฟลเดอร์ไม่เห็นด้วยกับการที่โกลด์สโตนใช้แนวคิดระบอบสุลต่านอธิบายระบอบการปกครอง ในตะวันออก

กลางที่ไม่ได้เป็นระบอบกษัตริย์เกือบทุกระบอบ เขาได้ใช้แนวคิดของกูดวิน (Goodwin) และ สก็อกโพล (Skocpol) อธิบายว่าลักษณะสำคัญของระบอบสุลต่านคือ การไม่ปล่อยให้มียุทธศาสตร์ใดกลุ่มหนึ่งที่มีเสถียรภาพ ถือครองอภิสิทธิ์ ในทางการเมือง ไม่ปล่อยให้แม้กระทั่งการมีอภิสิทธิ์ของกลุ่มทหารหรือกลุ่มชนชั้นนำทางเศรษฐกิจ และสังคม อย่างไรก็ตามอัลเฟลเดอร์เห็นว่าการอธิบายด้วยแนวคิดระบอบสุลต่าน/รัฐสุลต่านนั้นยังมีความสำคัญเพราะสามารถช่วยให้ทำความเข้าใจ เงื่อนไขการเกิดและลูกธิดาของประชาชน และประสบความสำเร็จในการล้มผู้นำเผด็จการ อัลเฟลเดอร์ได้อ้างงานของบาบารา เกดส์ (Barbara Geddes) ที่แบ่งระบอบเผด็จการออกเป็น 5 ประเภทคือ ระบอบเผด็จการที่เน้นตัวบุคคล/ระบอบสุลต่าน, ระบอบพรรคการเมืองพรรคเดียว, ระบอบทหาร, ระบอบที่ผสมระหว่างระบอบทั้งสามข้างต้น และระบอบกษัตริย์ เขาได้อ้างงานของเจสัน บราวน์ลี (Jason Brownlee) ที่เสนอว่า อียิปต์เป็นระบอบพรรคการเมืองพรรคเดียวมากกว่า ข้อสังเกตประการหนึ่งคือเรื่องการสืบทอดอำนาจ ซึ่งหากเป็นระบอบสุลต่านแล้วประธานาธิบดีจะต้องเลือกผู้สืบทอดเองโดยปราศจากข้อสงสัย แต่ความพยายามของมูบารัคที่จะให้ลูกชายมาสืบทอดอำนาจของตนนั้นกลับมีปัญหา อย่างไรก็ตามการที่ทหารไม่ได้สนับสนุนรัฐบาลในการเผชิญหน้า กับกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วง ก็สะท้อนให้เห็นว่าผู้นำไม่ได้มีอำนาจเหมือนกับผู้นำแบบสุลต่านที่มีอำนาจเบ็ดเสร็จ ฉะนั้น อัลเฟลเดอร์จึงไม่เห็นด้วยว่าแนวคิดระบอบสุลต่านเป็นแนวคิดที่สำคัญในการอธิบายว่าทำไมการลุกฮือของประชาชนจึงประสบความสำเร็จในบางประเทศ แต่ไม่ประสบความสำเร็จในบางประเทศ

⁴ โกลด์สโตนได้ตอบอัลเฟลเดอร์ว่า เขาไม่ได้เสนอว่าระบอบสุลต่านอ่อนแอ และถูกโค่นล้มได้เสมอไป แต่การลุกฮือต่อต้านเผด็จการที่ปรากฏในทศวรรษหลัง ๆ มักเกิดขึ้นในประเทศที่มีระบอบการเมืองลักษณะนี้ ระบอบสุลต่านหรือระบอบที่เน้นไปที่ตัวบุคคล (Personalistic regime) สามารถสร้างเสถียรภาพได้นับทศวรรษหากผู้นำสามารถรักษาทรัพยากรของประเทศไว้กับตน ทำให้ศัตรูแบ่งแยกรวมตัวกันไม่ได้ และรักษาเครือข่ายระบอบอุปถัมภ์ของตนไว้ หากระบอบอุปถัมภ์ถูกทำลาย ระบอบสุลต่านจะฟื้นกลับมาได้ยาก และก่อให้เกิดฝ่ายตรงข้ามขยายตัวไปในวงกว้าง ฉะนั้นระบอบสุลต่านจึงมีกลไกอยู่ด้วยการปฏิวัติมากกว่าระบอบอื่น เขาเสนอว่าในกรณีอียิปต์และตูนิเซียนั้นมีลักษณะที่เป็นทุนนิยมพวกพ้องเข้มข้นในครอบครัว และกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กับชนชั้นนำ กลุ่มคนเหล่านี้ได้รับประโยชน์จากการลงทุนโดยตรงของต่างชาติ ภาคบริการ และภาคการเงินนำไปสู่การกีดกันนักธุรกิจทั่วไป และกองทัพมากยิ่งขึ้น เป็นการเปลี่ยนดุลอำนาจอุปถัมภ์ระหว่างชนชั้นนำ ระบอบการเมืองจึงมีลักษณะเป็นระบอบเผด็จการที่เน้นไปที่ตัวบุคคล หรือระบอบสุลต่านมากขึ้น การที่ภรรยาของเบน อาลี และลูกชายของมูบารัคตกเป็นเป้าโจมตีของชนชั้นนำ จะอธิบายได้ต่อเมื่อระบอบการเมืองมีลักษณะเน้นไปที่ตัวบุคคลมากขึ้น ฉะนั้น โกลด์สโตนจึงไม่ได้ว่าระบอบที่เน้นไปที่ตัวบุคคลจะมีแนวโน้มถูกโค่นได้ง่าย เพราะหากมีการจัดการที่ระบอบจะอยู่ได้นานหลายทศวรรษ ในทางกลับกันถ้าไม่สามารถรักษาเครือข่ายระบอบอุปถัมภ์เอาไว้ได้ เกิดการรวมกลุ่มของชนชั้นนำมาต่อต้านผู้นำ รัฐบาลก็จะล่มสลายลงโดยเด็ดขาด เฉียบพลัน การที่อาหรับสปริงสามารถโค่นผู้นำเผด็จการลงได้สำเร็จจึงไม่ใช่เพราะระบอบที่อ่อนแอ ง่ายต่อการถูกโค่นตั้งแต่ต้น แต่เป็นเพราะเกิดการกดดันทั่วภูมิภาคในปี ค.ศ. 2011 มีคนหนุ่มสาวเพิ่มมากขึ้น มีคนจบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยมากขึ้น ในขณะที่อัตราการว่างงานสูงขึ้น ราคาอาหารก็พุ่งสูงขึ้น ฉะนั้นระบอบที่เน้นตัวบุคคลซึ่งจำกัดการอุปถัมภ์ของให้อยู่ในกลุ่มคนบางกลุ่ม จึงมีแนวโน้มที่จะล่มสลายลงอย่างฉับพลัน โดยผู้นำก็ต้องเผชิญหน้ากับฝ่ายตรงข้ามซึ่งขยายตัวออกไปในวงกว้างมากขึ้น ฉะนั้นการฟื้นฟูระบอบและการกลับมาสู่อำนาจจึงเป็นไปได้ยาก

อย่างไรก็ตามผู้เขียนได้เลือกที่จะใช้แนวคิดดังกล่าวมาอธิบายสภาพการปกครองของอียิปต์ก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์อาหรับสปริง⁵ เนื่องจากลักษณะบางประการของระบอบมูบารัคนั้นมีแนวโน้มพัฒนาไปในแนวทางแบบระบอบสุลต่านมากขึ้น ซึ่งหากเราศึกษากระบวนการสุลต่านโดยวิเคราะห์จากความเข้มข้นของลักษณะอำนาจนิยมในลักษณะที่เป็นลำดับต่อเนื่อง (Continuum) แล้วจะสามารถอธิบายถึงเหตุการณ์อาหรับสปริงได้ดียิ่งขึ้นซึ่งผู้เขียนจะขอนำไปวิเคราะห์ในส่วนท้าย

ข้อมูลด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคมในอียิปต์

การเมือง

สาธารณรัฐอาหรับอียิปต์ก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1953 หลังจากที่เกิดการปฏิวัติโค่นล้มระบอบกษัตริย์โดยขบวนการชาตินิยมที่เรียกตัวเองว่าขบวนการนายทหารอิสระ (Free officers Movement) ภายใต้การนำของนายพลมุฮัมหมัด นาญิบ (Muhammad Naguib) และกามาล อับดุล นัสเซอร์ (Gamal Abdel Nasser) โดยมีนายพลนาญิบเป็นประธานาธิบดีคนแรก หลังจากนั้นเพียงหนึ่งปีนัสเซอร์ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทนำในการปฏิวัติได้ยึดอำนาจจากนายพลนาญิบและเป็นประธานาธิบดีคนที่สองของอียิปต์ ในปีค.ศ. 1970 ประธานาธิบดีนัสเซอร์ได้เสียชีวิตลงด้วยโรคหัวใจและผู้ที่ได้ครองอำนาจต่อมาคืออันวาร์ เอล ซาดัต (Anwar El Sadat) ซึ่งเขาได้ถูกลอบสังหารในปี ค.ศ. 1981 จากนั้นรองประธานาธิบดีฮอสนี มูบารัค (Hosni Mubarak) ได้เข้ามารับตำแหน่งแทนตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม ค.ศ. 1981

อียิปต์ปกครองด้วยระบอบสาธารณรัฐ โดยมีประธานาธิบดีเป็นประมุข และมีนายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้ารัฐบาล ฝ่ายบริหารของอียิปต์ในปัจจุบันประกอบไปด้วย

⁵ ผู้เขียนไม่เห็นด้วยกับการที่โกลด์สโตนีเสนอว่าอียิปต์นั้นเป็นการปกครองที่ไม่เป็นประชาธิปไตยแบบพรรคการเมืองพรรคเดียวนัก เพราะหากเราลองพิจารณาให้ดีแล้วจะพบว่าการขึ้นมาเป็นพรรคการเมืองพรรคเดียวของ NDP ในอียิปต์นั้น เกิดจากกระบวนการใช้อำนาจ และเครือข่ายอุปถัมภ์ของผู้นำในประเภทอย่างเข้มข้นจนพรรคการเมืองพรรคอื่นไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองได้เลย และหากพิจารณาต่อไปถึงช่วงท้ายของการปกครองของมูบารัคลักษณะของระบอบสุลต่านมีความเข้มข้นมากขึ้นดังที่โกลด์สโตนีได้ตอบกลับอัลเฟลเดอร์ไปในประเด็นเรื่องครอบครัวของมูบารัคเป็นเป้าหมายของชนชั้นนำ ฉะนั้นผู้เขียนจึงคิดว่าการนำแนวคิดเรื่องระบอบสุลต่าน/รัฐสุลต่านตามแนวการศึกษาของเวเบอร์ และโกลด์สโตนีจะช่วยสร้างคำอธิบาย และทำความเข้าใจระบอบการเมืองในอียิปต์ช่วงก่อนเกิดอาหรับสปริงได้ดียิ่งขึ้น และน่าจะช่วยให้เข้าใจว่าทำไมเหตุนี้จึงมีแนวโน้มพัฒนาไปสู่ประชาธิปไตยได้มากกว่าอียิปต์ไม้น้อย โปรดดู What's Sultanism Got To Do With It? An Exchange with Jack Goldstone on the Arab Revolutions.

[https:// dartthrowingchimp.wordpress.com/ 2011/ 05/ 13/ whats-sultanism-got-to-do-with-it-an-exchange-with-jack-goldstone-on-the-arab-revolutions/](https://dartthrowingchimp.wordpress.com/2011/05/13/whats-sultanism-got-to-do-with-it-an-exchange-with-jack-goldstone-on-the-arab-revolutions/) สืบค้นล่าสุดเมื่อ 25 กันยายน 2561.

1) ประธานาธิบดี अबเดลฟัตตาห์ เอลซีซี (Abdelfattah Elsis) เข้ารับตำแหน่งเมื่อเดือนมิถุนายน 2014 มีที่มาจากการเลือกตั้งด้วยเสียงข้างมาก โดยมีวาระดำรงตำแหน่ง 4 ปีและสามารถดำรงตำแหน่งอีกวาระได้ 2) นายกรัฐมนตรีมูस्ताฟา มัดบูลี (Mostafa Madbouly) เข้ารับตำแหน่งเมื่อเดือนมิถุนายน 2018 มีที่มาจากการแต่งตั้งของประธานาธิบดีและให้การรับรองโดยสภาผู้แทนราษฎร 3) คณะรัฐมนตรี ถูกเสนอชื่อโดยฝ่ายบริหารและรับรองโดยสภาผู้แทนราษฎร

ฝ่ายนิติบัญญัติ อียิปต์ใช้ระบบสภาเดียวซึ่งก็คือสภาผู้แทนราษฎร (People's Assembly หรือ Majlis al-Shab) ประกอบไปด้วยสมาชิก 596 คน 448 คนมาจากการเลือกตั้งในระบบการสมัครรับเลือกตั้งเป็นรายบุคคล (Individual candidacy system) สมาชิกอีก 120 คนเป็นสมาชิกที่มาจากระบบโควต้าสำหรับผู้หญิง เด็ก ชาวคริสต์และกลุ่มแรงงาน โดยเลือกตั้งในระบบแบ่งเขต แบบบัญชีรายชื่อด้วยการนับคะแนนเสียงข้างมากและสมาชิกอีก 28 คนแต่งตั้งโดยประธานาธิบดี สมาชิกสภามีวาระการดำรงตำแหน่ง 5 ปี ในส่วนของระบอบพรรคการเมืองนั้นอียิปต์มีระบอบการเมืองแบบหลายพรรค (Multi-party system)

และฝ่ายตุลาการประกอบไปด้วย 1) ศาลรัฐธรรมนูญสูงสุด (Supreme Constitutional Court หรือ SCC) ประกอบไปด้วยประธานศาล และผู้พิพากษาอีก 10 คน 2) ศาลยุติธรรม (Court of Cassation (CC)) ประกอบไปด้วยประธานศาล และผู้พิพากษาในศาลอีก 550 คน โดยในการพิจารณาแต่ละคดีจะให้คณะผู้พิพากษา 5 คนทำหน้าที่เป็นผู้ตัดสินหมุนเวียนกันไปในแต่ละครั้ง 3) ศาลปกครองสูงสุด (Supreme Administrative Court (SAC)) ประกอบไปด้วยประธานศาล และการพิจารณาคดีในแต่ละครั้งจะใช้คณะผู้พิพากษา 5 คนเช่นกัน

แม้จะมีการแบ่งแยกอำนาจในการปกครองออกเป็น 3 ด้าน แต่ในทางปฏิบัติ ประธานาธิบดีเป็นผู้มีบทบาทสูงสุดและเป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมือง หลังจากที่ถูกบารัคได้รับเลือกตั้งให้เป็นประธานาธิบดีสมัยที่ 5 เมื่อเดือนกันยายน ค.ศ. 2005 และครองอำนาจจนถึงปี ค.ศ. 2011 มูบารัคถือเป็นผู้นำที่อยู่ในตำแหน่งนานที่สุดของอียิปต์ ในช่วง 10 ปีแรกของการดำรงตำแหน่ง เขาได้รับความนิยมและการสนับสนุนจากประชาชนอย่างกว้างขวาง ด้วยการดำเนินนโยบายให้ประชาชนสามารถเข้าถึงที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มได้ในราคาถูก นอกจากนั้นเขายังดำเนินมาตรการกำกับดูแลเจ้าหน้าที่ของรัฐอย่างใกล้ชิด เช่น รัฐมนตรีสามารถถูกไล่ออกได้จากการทำความผิดเพียงครั้งแรก สมาชิกรัฐสภาจะถูกปรับเงินหากขาดประชุมโดยไม่มี ความจำเป็น (จริยวัฒน์ โยนิวัฒน์, 2556, น. 51)

การเลือกตั้งในปีค.ศ. 1987 ค.ศ. 1993 ค.ศ. 1999 ประธานาธิบดีมูบารัคได้รับชัยชนะ ซึ่งผิดสัญญาที่เคยรับปากว่าจะอยู่ในตำแหน่งเพียงสองวาระ ต่อมาในปี ค.ศ. 2005 รัฐสภาได้แก้ไขกฎหมายให้การเลือกตั้งประธานาธิบดีสามารถมีผู้สมัครได้หลายคนแทนการลงประชามติ แต่พรรครัฐบาลก็ได้ใช้เครื่องมือและเจ้าหน้าที่ของรัฐในการเอื้อประโยชน์สำหรับการลงคะแนนเสียงให้ประธานาธิบดีมูบารัค จนได้รับการเลือกตั้งอีกสมัย แม้จะมีการกล่าวหาถึงการซื้อเสียงตามเขตชนบทและเมืองที่อยู่ห่างไกล รวมถึงคะแนนผิดกฎหมายจากผู้ที่ไม่ได้ลงทะเบียนเลือกตั้งอีกหลายพันคะแนนที่เป็นคะแนนของมูบารัค อย่างไรก็ตามในปี ค.ศ. 2009 เริ่มมีการกล่าวถึงผู้ที่จะมีสิทธิถอดตำแหน่งประธานาธิบดีต่อจากมูบารัค ซึ่งมีการคาดว่ามูบารัคจะถ่ายโอนอำนาจให้กับบุตรชาย กามาล มูบารัค (Gamal Mubarak) นำมาสู่การวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวาง นอกจากนี้การที่รัฐบาลกังวลว่าฝ่ายตรงข้าม เช่น กลุ่มภราดรภาพมุสลิม (Muslim Brotherhood) จะสามารถขึ้นมามีอำนาจได้ถ้าหากมีการเลือกตั้งรัฐสภาขึ้น ฝ่ายรัฐบาลจึงได้ทำการยึดทรัพย์ผู้สนับสนุนทางการเงินแก่กลุ่มดังกล่าวและจับกุมแกนนำของกลุ่มอีกหลายคน ทำให้ความไม่พอใจที่มีต่อประธานาธิบดีมูบารัคเพิ่มมากยิ่งขึ้น (เพ็งอ้ง, น. 52).

เศรษฐกิจ

ตาราง 1 ข้อมูลด้านเศรษฐกิจของสาธารณรัฐอาหรับอียิปต์

	ปี 2016	ปี 2017
อัตราการเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ	ร้อยละ 4.3	ร้อยละ 4.2
รายได้เฉลี่ยต่อหัวของประชากรของอียิปต์	12,700 ดอลลาร์สหรัฐ	12,800 ดอลลาร์สหรัฐ
อัตราการว่างงาน	ร้อยละ 12.7	ร้อยละ 11.9
มูลค่าการส่งออก	20.02 พันล้านดอลลาร์สหรัฐ	23.53 พันล้านดอลลาร์สหรัฐ
มูลค่าการนำเข้า	56.71 พันล้านดอลลาร์สหรัฐ	53.02 พันล้านดอลลาร์สหรัฐ

ที่มา: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/eg.html>

จำนวนแรงงานในอียิปต์ปี ค.ศ. 2017 มีประมาณ 29.95 ล้านคน โดยมีแรงงานอยู่ในภาคบริการมากที่สุดร้อยละ 49.1 ภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมรองลงมาคิดเป็นร้อยละ 25.8 และ 25.1 ตามลำดับ สินค้าส่งออกของอียิปต์ที่สำคัญคือน้ำมันดิบ ผลิตภัณฑ์ปิโตรเลียม ผักผลไม้ ฝ้าย สิ่งทอ ผลิตภัณฑ์โลหะ สารเคมี อาหารแปรรูป ประเทศคู่ค้าของอียิปต์ 3 อันดับแรกได้แก่ สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์มีมูลค่าการค้าอยู่ที่ร้อยละ 10.9 อิตาลีร้อยละ 10 และสหรัฐอเมริการ้อยละ 7.4 ตามลำดับ ส่วนสินค้านำเข้าที่สำคัญได้แก่ เครื่องจักรและอุปกรณ์ อาหาร สารเคมี ผลิตภัณฑ์จากไม้ และเชื้อเพลิงจากประเทศจีน สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ และเยอรมันโดยมีมูลค่าสินค้านำเข้าร้อยละ 7.9, 5.2 และ 4.8 ตามลำดับ

นโยบายทางเศรษฐกิจของอียิปต์มีความเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญอยู่หลายครั้ง ตั้งแต่การเปลี่ยนระบอบเศรษฐกิจจากสังคมนิยมอาหรับในสมัยของประธานาธิบดีนัสเซอร์มาเป็นนโยบายเศรษฐกิจแบบเปิดในสมัยประธานาธิบดีซาดัต ต่อมาในสมัยของประธานาธิบดีมูบารัคในปี ค.ศ. 1980-1990 การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจลดลงอย่างมาก เศรษฐกิจขยายตัวเพียงร้อยละ 2 อัตราเงินเฟ้อเพิ่มสูงขึ้น และถูกธนาคารโลกลดอันดับจากประเทศที่มีรายได้ระดับต่ำถึงปานกลางเป็นประเทศที่มีรายได้ระดับต่ำ ประธานาธิบดีมูบารัคจึงมีความจำเป็นที่จะต้องแก้ปัญหาเศรษฐกิจโดยด่วน เขาได้เริ่มปฏิรูปเศรษฐกิจตั้งแต่ปี ค.ศ. 1990 ด้วยการดำเนินนโยบายแบบทุนนิยมเสรี มุ่งส่งเสริมธุรกิจเอกชนและระบบตลาดผลักดันการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ และดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศ ยกเลิกการควบคุมการแลกเปลี่ยนเงินตรา การปฏิรูประบบศุลกากร ปรับปรุงระบบภาษี การลดอัตราภาษีศุลกากรสำหรับสินค้าจำเป็นพื้นฐาน เช่น ข้าวสาลี และน้ำตาล การส่งเสริมอุตสาหกรรมและธุรกิจเทคโนโลยีการสื่อสาร และคมนาคม รวมถึงนโยบายเร่งด่วนในการแก้ไขปัญหาความยากจน ปัญหาการว่างงานและจำนวนประชากรที่เพิ่มสูงขึ้นในปี ค.ศ. 1998 (จริญวัฒน์ โยนิวัฒน์, 2556, น. 52)

อย่างไรก็ตามอียิปต์ยังเผชิญกับปัญหาทางเศรษฐกิจอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นรายได้ไม่พอกับรายจ่าย ไม่สามารถปฏิรูปตามที่กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) ต้องการได้ ไม่สามารถใช้หนี้ได้ตามเวลา ทรัพยากรในประเทศมีจำกัดส่งผลให้ต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากต่างประเทศมากขึ้น (จริญ มະลูลิม, 2556, น. 72) อีกทั้งระบบเศรษฐกิจของอียิปต์มีลักษณะรวมศูนย์อย่างมาก นับตั้งแต่สมัยการปกครองของประธานาธิบดีนัสเซอร์ แม้จะมีการเปิดกว้างขึ้นภายใต้การปกครองของประธานาธิบดีซาดัต และมูบารัค ในปีค.ศ. 2004-2008 เกิดการปฏิรูปภาคธุรกิจ (ที่สำคัญในการขับเคลื่อนเรื่องดังกล่าวคือบุตรชายของฮอสนี มูบารัค) ดึงดูดให้ต่างชาติมาลงทุน ทว่าความเป็นอยู่ของชาวอียิปต์ที่ยังมีความลำบาก ขาดโอกาสในการเข้าถึงงานจากปัญหาโครงสร้าง

เศรษฐกิจดังกล่าวนำไปสู่ความไม่พอใจของประชาชนชาวอียิปต์ และกลายเป็นอีกปัจจัยหนึ่งในการส่งเสริมให้เกิดการลุกฮือของประชาชนในปี ค.ศ. 2011 เพื่อขับไล่ประธานาธิบดีมูบารัคออกไป

สังคม

อียิปต์มีประชากรราว 97,041,072 คน (กรกฎาคม 2017) เป็นชาวอียิปต์ร้อยละ 99 ใช้ภาษาอาระบิกเป็นภาษาราชการ ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม สุนนีย์ร้อยละ 90 มีอัตราส่วนของประชากรอายุ 15 ปีขึ้นไปที่รู้หนังสือร้อยละ 73.8 (2015) ประชากรอาศัยอยู่ในเขตเมืองร้อยละ 42.7 (2018)

ความแตกต่างระหว่างอียิปต์กับประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคเดียวกันที่ชัดเจนประการหนึ่งคือการที่อียิปต์เลือกที่จะแยกศาสนาออกจากการเมือง เป็นรัฐแบบโลกวิสัย (Secular state) มงศาสนาอิสลามเป็นภัยคุกคามต่อการสร้างรัฐชาติและการปกครองเผด็จการของตนเอง เพราะรู้ว่ากลุ่มการเมืองอิสลามมีการรวมกลุ่มที่อาจเป็นภัยต่อตนในภายหลัง เช่นเดียวกับประธานาธิบดีมูบารัคของอียิปต์ที่ได้ดำเนินการกีดกันกลุ่มการเมืองอิสลามมาเป็นเวลาช้านานเช่นกัน จนกลุ่มเหล่านี้มีบทบาทน้อยมาก อย่างไรก็ตามกลุ่มทางศาสนาเองก็ยังคงมีการจัดตั้งองค์กรทำงานการกุศล และรอคอยวันที่จะเข้ามามีบทบาททางการเมือง นับเป็นการถูกกดขี่โดยชั่วคราวจากระบอบการเมือง (ซึ่งกลุ่มทางศาสนานี้เองมีบทบาทอย่างสำคัญในเหตุการณ์อาหรับสปริง)

การที่อียิปต์อยู่ภายใต้กฎหมายสถานการณ์ฉุกเฉินตั้งแต่ปี ค.ศ. 1967 (ยกเว้นช่วง 18 เดือน ก่อนที่ประธานาธิบดีซาดัตจะเสียชีวิต และหลังจากนั้นก็มีการนำกลับมาใช้อีกครั้ง) ทำให้สิทธิเสรีภาพของประชาชนตามรัฐธรรมนูญมีข้อจำกัด ตำรวจและเจ้าหน้าที่ของรัฐมีอำนาจอย่างมากในการตรวจสอบ และบังคับใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัด ทั้งยังมีการจำกัดการแสดงออกทางการเมือง เช่น ห้ามเดินขบวนตามท้องถนนโดยที่ไม่ได้รับอนุญาตจากองค์กรของรัฐ นอกจากนี้รัฐบาลยังมีสิทธิที่จะกักขังบุคคลได้ในเป็นเวลานานโดยไม่ต้องสอบสวน คาดว่าภายใต้กฎหมายดังกล่าวทำให้มีประชาชนถูกจับกุมประมาณ 17,000 คน และมีนักโทษการเมืองสูงกว่า 30,000 คน ทำให้หลายฝ่ายที่สนับสนุนประชาธิปไตยในอียิปต์ได้มีการถกเถียงกันถึงประเด็นหลักการของประชาธิปไตย สิทธิโดยชอบธรรมของประชาชน รวมถึงสิทธิในการเลือกตั้งกันอย่างกว้างขวาง (เจริญวัฒน์ ไยนิวัฒน์, 2556, น. 54)

จากข้อมูลข้างต้นจะพบว่าการเมืองของอียิปต์ก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์อาหรับสปริงอยู่ภายใต้การระบอบที่ไม่เป็นประชาธิปไตย ในขณะที่เศรษฐกิจมีการขยายตัวพัฒนาให้สอดคล้องกับระบอบทุนนิยมเสรีอย่างต่อเนื่อง ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจดังกล่าวท่ามกลางการเมืองที่จำกัดเสรีภาพของประชาชนสร้างความเปลี่ยนแปลงต่อสังคมในอียิปต์ทั้งการเข้ามาลงทุนของต่างชาติ การขยายตัวของกลุ่มธุรกิจเอกชนในประเทศ การเข้าถึงสื่อออนไลน์รวมถึงการเข้ามาของ

กระแสการพัฒนาประชาธิปไตย อียิปต์จึงถือเป็นกรณีที่น่าศึกษาอย่างยิ่งว่าในสภาพของการเมืองโลกที่อุดมการณ์ประชาธิปไตยได้รับชัยชนะเป็นอุดมการณ์หลักที่ใช้ในระบอบการเมืองการปกครองของโลกหลังยุคสงครามเย็น ระบอบการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตยที่ยังคงอยู่นั้นมีลักษณะเป็นอย่างไร และพบความท้าทายจากการกระแสการเปลี่ยนแปลงไปสู่ประชาธิปไตยหรือไม่ ซึ่งในที่สุดอียิปต์ก็ไม่สามารถต้านทานกระแสโลกได้ คลื่นการพัฒนาประชาธิปไตยได้พัดผ่านมาที่ภูมิภาคแถบนี้ในนามของ “อาหรับสปริง”

อาหรับสปริง (Arab Spring)

อาหรับสปริงเป็นเหตุการณ์การต่อต้านรัฐบาลที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องแพร่ไปทั่วตะวันออกกลางในปี ค.ศ. 2011 คำว่า “อาหรับสปริง” ถูกเผยแพร่โดยสื่อตะวันตกในช่วงปี ค.ศ. 2011 เมื่อเกิดการลุกฮือเพื่อต่อต้านอดีตผู้นำอาบิติน เบน อาลีในตูนิเซีย ส่งผลให้เกิดการประท้วงต่อต้านรัฐบาลเกือบทั้งภูมิภาค จุดเริ่มต้นของเหตุการณ์อาหรับ สปริง (Arab Spring) เกิดขึ้นในประเทศตูนิเซีย ที่เมืองซีดี บูซิด (Sidi Bouzid) เมื่อโมฮัมเหม็ด บัวซิซี (Mohamed Bouazizi) ซึ่งจบการศึกษาระดับปริญญาตรีแต่หาไม่สามารถหางานได้จึงประกอบเลือกประกอบอาชีพขายผักผลไม้ถูกเจ้าหน้าที่รัฐเรียกเก็บเงินสินบนเนื่องจากไม่มีใบอนุญาตในการค้าขาย เมื่อเขาปฏิเสธที่จะจ่ายจึงถูกเจ้าหน้าที่หญิงยึดแผงขายผักผลไม้และกล่าววาจาสะเทือนใจเขา ในที่สุดบัวซิซีได้ตัดสินใจจุดไฟเผาตัวเองในวันที่ 17 ธันวาคม ค.ศ. 2010 ณ บริเวณหน้าที่ว่าการเมืองซีดี บูซิดเพื่อเป็นการประท้วง และเสียชีวิตลงเมื่อวันที่ 4 มกราคม ค.ศ. 2011 การตายของบัวซิซีเปรียบเสมือนชนวนเหตุของการประท้วงที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมา ชาวตูนิเซียจำนวนมากที่ได้รับรู้เรื่องราวและภาพของบัวซิซีผ่านสื่อสังคมออนไลน์ ทำให้ประชาชนในเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะคนหนุ่มสาวส่วนใหญ่ที่จบการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยแต่ต้องประสบปัญหาไม่มีงานทำรับรู้ได้ถึงชะตากรรมร่วมกันได้พากันออกมาชุมนุมประท้วงบนท้องถนน เพื่อแสดงความไม่พอใจภาวะอัตราว่างงานที่อยู่ในระดับสูง ความยากจน การรีดไถ คอร์รัปชัน และการถูกจำกัดสิทธิเสรีภาพ กล่าวได้ว่าการตายของบัวซิซีเปรียบเสมือนฟางเส้นสุดท้ายที่ทำให้ประชาชนตูนิเซียที่ต้องเผชิญกับปัญหาความยากจนถูกกดขี่ทนไม่ไหวกับระบอบการเมืองที่ดำรงอยู่ และลุกฮือออกมาประท้วงรัฐบาล

เหตุการณ์ชุมนุมประท้วงในตูนิเซียเริ่มถูกเผยแพร่ไปสู่สาธารณชนผ่านช่องทางการสื่อสารออนไลน์มากขึ้น แม้รัฐบาลตูนิเซียจะพยายามปิดการนำเสนอข่าว และช่องทางการติดต่อสื่อสารทางอินเทอร์เน็ตทั้งอีเมล และเฟซบุ๊ก เมื่อข่าวแพร่ออกไปจึงเริ่มมีกระแสโจมตีจากประเทศต่าง ๆ ประณามการกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐของตูนิเซียที่ใช้ความรุนแรงในการปราบปรามผู้ชุมนุม และเรียกร้องให้รัฐบาลตูนิเซียแก้ปัญหาโดยสันติวิธี เวลาต่อมาประชาชนทั่วประเทศรวมทั้งกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มสหภาพแรงงาน กลุ่มนักกฎหมาย ได้ออกมาร่วมชุมนุมประท้วงกันอย่างกว้างขวางจนยาก

ที่รัฐบาลตูนิเซียจะควบคุม (จรัญวัฒน์ โยนิวัฒน์, 2556, น. 70-71) และแล้วเมื่อการชุมนุมผ่านไปประมาณ 1 เดือน ในวันที่ 14 มกราคม ค.ศ. 2010 ประธานาธิบดีเบน อาลีก็ได้ประกาศลาออกจากตำแหน่งและลี้ภัยไปยังประเทศซาอุดีอาระเบียพร้อมครอบครัว เป็นการสิ้นสุดการครองอำนาจอันยาวนานกว่า 23 ปี ของประธานาธิบดีเบน อาลี

จุดเริ่มต้น ที่มาและปัจจัยที่ก่อให้เกิดอาหรับสปริงในอียิปต์

ความสำเร็จของการชุมนุมประท้วงในประเทศตูนิเซียได้กลายเป็นแรงบันดาลใจให้ชาวอียิปต์ออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องให้ประธานาธิบดีมูบารัคลงจากตำแหน่ง จุดเริ่มต้นของการชุมนุมเริ่มจากการที่คนหนุ่มสาวจำนวนมากได้นัดหมาย และกำหนดการชุมนุมประท้วงในวันที่ 25 มกราคม ค.ศ. 2011 ซึ่งเป็นวันตำรวจแห่งชาติ ในวันดังกล่าวผู้ชุมนุมได้เดินขบวน ณ ใจกลางกรุงไคโรเมืองหลวงของประเทศไปยังที่ทำการพรรคประชาธิปไตยแห่งชาติ (National Democratic Party : NDP) ซึ่งเป็นพรรครัฐบาล เรียกร้องให้ประธานาธิบดีมูบารัคลาออก การประท้วงดำเนินไปอย่างสงบไม่นานก็เกิดการปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่ตำรวจ และกลุ่มผู้ชุมนุม โดยกลุ่มผู้ชุมนุมได้ใช้ช่องทางสื่อสังคมออนไลน์ในการเผยแพร่ข่าว และเหตุการณ์ปะทะที่เกิดขึ้น ส่งผลให้ประชาชนมาเข้าร่วมการประท้วงมากยิ่งขึ้น จุดศูนย์กลางของการชุมนุมนั้นอยู่ที่จัตุรัสตะห์รีร์ (Tahrir Square) และต่อมาได้ขยายไปยังเมืองต่าง ๆ ในช่วงแรกรัฐบาลอียิปต์ได้ออกมากล่าวว่ากลุ่มภราดรภาพมุสลิม (Muslim Brotherhood) อยู่เบื้องหลังเหตุการณ์ดังกล่าว แต่กลุ่มภราดรภาพมุสลิมออกมาปฏิเสธข้อกล่าวหา (จรัญวัฒน์ โยนิวัฒน์, 2556, น. 78) อย่างไรก็ตามแม้กลุ่มภราดรภาพมุสลิมจะไม่ได้เป็นผู้ริเริ่มการชุมนุมดังกล่าว แต่ทว่าต่อมาก็ได้เข้าร่วมกับการชุมนุมโดยเฉพาะปีกเยาวชนของกลุ่ม

การประท้วงดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง และลุกลามเกิดเป็นเหตุปะทะกันรุนแรงในวันที่ 29 มกราคม ค.ศ. 2011 ประธานาธิบดีมูบารัคได้ประกาศปลดคณะรัฐมนตรีออกทั้งหมด เพื่อหวังลดแรงกดดันจากประชาชน โดยที่ตัวเองปฏิเสธที่จะลาออกจากตำแหน่ง ทำให้สถานการณ์เลวร้ายมากขึ้น ต่อมาในวันที่ 1 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 2012 ประธานาธิบดีมูบารัคได้ประกาศผ่านการถ่ายทอดสดว่าจะไม่ลงสมัครรับเลือกตั้งในสมัยต่อไป รวมถึงสัญญาว่าจะดำเนินการปฏิรูปรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะในมาตรา 76 ซึ่งจะให้ผู้สมัครอิสระสามารถลงสมัครรับเลือกตั้งได้อย่างไร้ก็ตามมูบารัคยังคงปฏิเสธที่จะลาออก สร้างความไม่พอใจให้แก่ประชาชนอย่างมาก ประชาชนจึงออกมาประท้วงเพิ่มขึ้นจำนวนมาก หลังจากถูกประท้วงและเผชิญแรงกดดันจากทั้งภายในและภายนอกประเทศมากกว่า 18 วัน ประธานาธิบดีมูบารัคก็ได้ลาออกจากตำแหน่งในวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 2011 (เพ็งอ้าง, น. 79) พร้อมถ่ายโอนอำนาจการปกครองทั้งหมดให้กับกองทัพอียิปต์ เป็นการปิดฉากการกุมอำนาจอันยาวนานกว่า 29 ปีของตนเองลง อาจกล่าวได้ว่า

การลุกฮือของประชาชนในอียิปต์นั้นแท้จริงแล้วไม่ได้เกิดมาจากพลังบริสุทธิ์ของประชาชนแต่เพียงฝ่ายเดียวแต่กองทัพอียิปต์ก็ได้เลือกยืนข้างประชาชนนั้นถือเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้สำหรับสปริงในอียิปต์ประสบความสำเร็จในการโค่นล้มผู้นำระบอบเดิม

สำหรับปัจจัยการเกิดอาหรับสปริงในอียิปต์ แบ่งออกเป็น 4 ปัจจัยหลักดังนี้

- 1) สื่อออนไลน์ ผู้ชุมนุมอียิปต์นำโดยกลุ่มเยาวชนที่มีความเชี่ยวชาญเรื่องเทคโนโลยีได้ใช้สื่อออนไลน์เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่ข่าวสาร และข้อมูลการกระทำผิดของภาครัฐซึ่งมีทั้งรูปภาพและภาพเคลื่อนไหวมาเปิดเผยผ่านอินเทอร์เน็ต นอกจากนี้ผู้ชุมนุมยังใช้สื่อออนไลน์ในการชักชวนคนออกมาชุมนุมประท้วงและแนะนำวิธีการชุมนุมด้วยความสงบเพื่อให้กลุ่มผู้ชุมนุมมาใช้เป็นแนวทาง การใช้ช่องทางการสื่อสารที่หลากหลายของผู้ชุมนุมนั้นมีประสิทธิภาพมากทำให้ฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐไม่สามารถที่จะกำกับควบคุมได้หมด สิ่งที่รัฐทำได้มีเพียงการตอบโต้ผ่านสื่อของรัฐด้วยการสร้างความไม่น่าเชื่อถือ และกล่าวหาว่ากลุ่มผู้ชุมนุมว่าถูกชักนำได้รับการสนับสนุนจากต่างประเทศ และกลุ่มภราดรภาพมุสลิม
- 2) ปัญหาทางเศรษฐกิจ และการคอร์รัปชัน อียิปต์เป็นอีกหนึ่งประเทศที่ต้องเผชิญกับปัญหาการว่างงาน ผู้ที่ได้รับผลกระทบส่วนใหญ่คือคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ โดยที่รัฐบาลไม่สามารถแก้ปัญหานี้ได้ในปี ค.ศ. 2005 องค์กร Freedom House รายงานว่ารัฐบาลอียิปต์ภายใต้การบริหารงานของประธานาธิบดีมูบารัค เพิ่มกฎระเบียบ วิธีการ และมาตรการควบคุมต่าง ๆ ที่เอื้อประโยชน์ต่อการทุจริตคอร์รัปชัน ซึ่งเมื่อรวมกับแบบแผนระบบราชการที่รัฐเป็นเจ้าของในหลายภาคส่วน จึงเอื้อให้เจ้าหน้าที่รัฐมีการทุจริตในทุกระดับ กลายเป็นสภาพที่มีคนกลุ่มน้อยเพียงบางส่วนได้รับประโยชน์จากรัฐบาล ในขณะที่คนส่วนมากซึ่งยังชีพด้วยการเป็นแรงงานราคาถูกส่งผลให้ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ (เจริญวัฒน์ โยนิวัฒน์, 2556, น. 81) ในขณะที่ครอบครัวของประธานาธิบดีมูบารัคและเครือข่ายใกล้ชิดมั่งคั่ง ร่ำรวย ได้ผลประโยชน์จากนโยบายรัฐ นอกจากนี้แนวนโยบายเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ที่คิดริเริ่มโดยทีมเศรษฐกิจของรัฐบาลนำโดยกามัล มูบารัคบุตรชายของประธานาธิบดีถอดถอนรัฐสวัสดิการที่เคยช่วยประชาชนไปทำให้ประชาชนเดือดร้อนขึ้นค่อนข้างมาก
- 3) ความแตกแยกภายในกลุ่มชนชั้นนำผู้มีอำนาจ กลุ่มการเมืองของประธานาธิบดีมูบารัคถือเป็นกลุ่มอำนาจใหม่ ประกอบไปด้วยบุตรชายของเขากามาล มูบารัค และกลุ่มผู้สนับสนุนจากภาคธุรกิจ และพรรคประชาธิปไตยแห่งชาติ (NDP) การเลือกตั้งรัฐสภาเมื่อปี ค.ศ. 2010 รัฐบาลใช้ทุกวิธีการป้องกันไม่ให้ฝ่ายตรงข้ามได้เข้าไปที่ที่นั่งในสภาได้เพื่อเตรียมการสืบทอดอำนาจจากมูบารัคไปยังบุตรชาย ในการเลือกตั้งปี ค.ศ. 2011

พรรค NDP มีคะแนนเสียงถึงร้อยละ 97 ของจำนวนสมาชิกทั้งหมดในสภา กลยุทธ์นี้ได้รับการต่อต้านจากฝ่ายตรงข้ามรัฐบาลอย่างหนักซึ่งเป็นชนวนสะสมความขัดแย้งระหว่างกลุ่มมุบารัค และผู้มีอำนาจเดิมของอียิปต์ เช่น กองทัพและข้าราชการ

ความขัดแย้งดังกล่าวสะสมต่อเนื่องมาจนกระทั่งนายโมฮัมหมัด ฮุสเซน ตันทาวี (Mohammed Hussein Tantawi) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ปฏิเสธที่จะไม่ทำตามคำสั่งของประธานาธิบดีมุบารัคที่สั่งให้กองทัพใช้ความรุนแรงในการสลายการชุมนุมของกลุ่มผู้ต่อต้านที่จัตุรัสทาสีร์รี เมื่อกลุ่มผู้ชุมนุมทราบข่าวก็ต่างพากันโห่ร้องว่า “Al-shaab wal-gaysh eed wahdah” (The people and the army are one hand-กองทัพอยู่ข้างประชาชน) เมื่อการชุมนุมยืดเยื้อและมีแนวโน้มที่จะรุนแรงมากขึ้น กองทัพมีความกังวลว่าความรุนแรงดังกล่าวจะทำลายความชอบธรรม และอิทธิพลของกองทัพ รวมถึงการที่ผู้ชุมนุมคาดหวังให้กองทัพเข้ามาร่วมกับประชาชนในการโค่นอำนาจของประธานาธิบดีมุบารัค และเป็นผู้ควบคุมให้เกิดการเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตย ในที่สุดกองทัพจึงตัดสินใจประกาศแถลงการณ์ระบุว่าสภาสูงของกองทัพจะให้การสนับสนุนข้อเรียกร้องที่ชอบธรรมของประชาชน ซึ่งถือเป็นการบังคับให้มุบารัคลาออกจากตำแหน่งโดยอ้อม (Eric Trager, 2011, p. 81.)

- 4) การกดขี่ ช่มเหงจากเจ้าหน้าที่รัฐ การกดขี่ ช่มเหงจากเจ้าหน้าที่ตำรวจ หน่วยงานความมั่นคงหลายหน่วยโดยเฉพาะ Presidential guard ซึ่งเป็นนักเลงที่ตำรวจว่าจ้างมา มีการใช้กำลังและข่มขู่ประชาชนมีส่วนสำคัญที่ทำให้ประชาชนชาวอียิปต์ออกมาชุมนุมประท้วง เมื่อประชาชนนำหลักฐานการคอร์รัปชันของตำรวจมาเผยแพร่กลับถูกทำร้ายร่างกาย การที่รัฐบาลให้อำนาจกับตำรวจมากเกินไป การจำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชน และที่สำคัญคือการประกาศใช้กฎหมายสถานการณ์ฉุกเฉินอย่างยาวนาน ส่งผลให้ประชาชนถูกกดขี่ ช่มเหงและได้รับการปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรมจากเจ้าหน้าที่รัฐ

ผลของอาหรับสปริง

ประธานาธิบดีมุบารัคพ่ายแพ้ให้กับการประท้วงของมวลชนจนต้องออกจากตำแหน่งไป The Supreme Council of the Armed Forces (SCAF) นำโดยพลเอกตันทาวีเข้ามากำกับดูแลการเปลี่ยนผ่านสู่ประชาธิปไตยจนถึงต้นปี ค.ศ. 2012 นำมาสู่การเลือกตั้งในวันที่ 24 มิถุนายน ค.ศ. 2012 ซึ่งโมฮัมหมัด มอร์ซี และพรรคภราดรภาพมุสลิมได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งครั้งนี้ อย่างไรก็ตามรัฐบาลพลเรือนที่มาจากการเลือกตั้งของมอร์ซีก็อยู่ในตำแหน่งได้ไม่นานก็ถูกต่อต้านโดยประชาชนที่ไม่เห็นด้วยกับการดำเนินนโยบายโดยอิงกับศาสนาอิสลาม เกิดการประท้วงด้านรัฐบาลอย่างรุนแรงหลายต่อหลายครั้งจนกองทัพต้องออกมาทำการรัฐประหารยึดอำนาจมอร์ซี

ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 2013 และแทนที่ด้วยการให้อัดลี มัสนูร์ (Adly Mansour) เป็นประธานาธิบดีรักษาการแทน เดือนมกราคม ค.ศ. 2014 มีการลงประชามติรับรองรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และในปีค.ศ. 2014 อับเดล ฟาตтах์ อัล ซีซีอดีตนายทหารผู้ก่อรัฐประหารประธานาธิบดีมอร์ซ ก็ได้รับเลือกตั้งเป็นประธานาธิบดี

รัฐบาลของซีซีเป็นรัฐบาลที่มีแนวโน้มการใช้อำนาจไปทางอำนาจนิยม มีการจับกุมประชาชนนับหมื่นคนโดยปราศจากข้อหา และออกกฎหมายห้ามไม่ให้มีการชุมนุมประท้วงในที่สาธารณะ ห้ามประชาชนรวมตัวกันเกิน 10 คนโดยไม่ได้รับอนุญาต เมื่อปีค.ศ. 2017 รัฐบาลซีซียังได้ประกาศใช้กฎหมายที่ควบคุมการทำงานของหน่วยงานที่ไม่ใช่หน่วยงานภาครัฐและองค์กรการกุศลกว่า 47,000 หน่วยงานอีกด้วย ระบุว่าซีซียังจำกัดการเข้าถึงเว็บไซต์ข่าว 64 เว็บไซต์ไม่ได้อยู่ในการควบคุมของรัฐบาล การควบคุมพลังทางสังคมอย่างหนักหน่วงเช่นนี้เป็นเพราะรัฐบาลมีบทเรียนมาแล้วจากการหนีของอาหรับสปริงที่โค่นระบอบมูบารัคลงไป อย่างไรก็ตามท่ามกลางสถานการณ์ตึงเครียดทางสังคม การบีบพื้นที่เคลื่อนไหวของประชาชนให้น้อยลงของรัฐบาลซีซีท่ามกลางปัญหาเศรษฐกิจของอียิปต์ที่ไม่ได้มีแนวโน้มจะดีขึ้นตลอดระยะเวลาการดำรงตำแหน่งของซีซี ปัจจัยเหล่านี้มีความคล้ายกับปัจจัยในช่วงอาหรับสปริงอยู่มากจึงอาจกลายเป็นชนวนระเบิดที่รอวันปะทุขึ้นมาเพื่อโค่นล้มรัฐบาลอีกครั้งก็เป็นได้

บทวิเคราะห์

แม้กระแสการพัฒนาประชาธิปไตยจะพัดผ่านมาสู่บริเวณซีกโลกอาหรับ จนนำไปสู่การพ้นจากตำแหน่งของผู้นำที่ไม่เป็นประชาธิปไตยแล้ว แต่กระบวนการสร้างประชาธิปไตยที่ตั้งมั่นในประเทศแถบนี้กลับมีความทุลักทุเล และต้องเผชิญกับความท้าทายมากมาย ตูนิเซียดูจะประสบความสำเร็จอยู่ไม่น้อยในการเริ่มพัฒนาไปสู่ประชาธิปไตย ถือเป็นความหวังที่เรื่อรองที่สุดของประเทศในภูมิภาคแถบนี้ ในขณะที่อียิปต์กลับพบสภาพที่ตรงกันข้ามสายลมแห่งการเปลี่ยนแปลงดูจะผ่านมา และจากไปอย่างรวดเร็ว อียิปต์จึงยังต้องเผชิญกับความท้าทายในการสร้างประชาธิปไตย โดยอาจจะต้องกลับมาเริ่มต้นใหม่จากการปลุกระดมประชาชน โค่นผู้นำเสียด้วยซ้ำ การศึกษาอียิปต์ในฐานะเป็นประเทศที่ประสบความสำเร็จมากที่สุดในการโค่นล้มผู้นำเผด็จการสุดต้งานดังที่โกลด์สโตนได้เสนอไว้ และผู้เขียนได้นำมาอภิปรายไว้ในตอนต้นนั้น มีประเด็นสำคัญที่ผู้เขียนจะขอนำมาวิเคราะห์เพิ่มเติมในประเด็นระบอบสุดต้งาน บทบาทของทหารกับการเมือง และการเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตยในเรื่องดังต่อไปนี้

1) ระบอบสุดต้งาน

ผู้เขียนได้ตัดสินใจเลือกอธิบายระบอบการเมืองในประเทศอียิปต์ก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์อาหรับสปริงว่าเป็นระบอบสุดต้งาน เนื่องจากแนวคิดนี้มีประโยชน์ในการทำความเข้าใจระบอบที่ไม่

เป็นประชาธิปไตยของมูบารัคช่วงก่อนที่จะเกิดอาหรับสปริง และสามารถอธิบายเหตุผลที่เกิดการลุกฮือของประชาชนได้ โดยลักษณะสำคัญของระบอบสุลต่านคือ เป็นระบอบการเมืองที่เน้นตัวผู้นำและเครือข่ายอุปถัมภ์ที่คอยรักษาทรัพยากรของประเทศเอาไว้ในกลุ่มพวกพ้อง ครอบครัวและเครือข่ายใกล้ชิด แบ่งแยกไม่ให้กลุ่มปฏิปักษ์ทางการเมืองสามารถรวมตัวกันได้ มีการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจให้ต่างชาติมาลงทุนแต่ผู้ที่ได้รับประโยชน์คือกลุ่มผู้นำ รวมถึงปรากฏลักษณะบางประการของประชาธิปไตยและจิตสำนึกการให้ประชาชน ทว่าการศึกษาด้วยแนวคิดนี้ผู้เขียนเห็นว่าควรศึกษาในลักษณะที่เป็นลำดับต่อเนื่อง (Continuum) มากกว่า (Alfred Stepan and Juan J. Linz, 2014, p 91.) เมื่อระบอบการเมืองมีลักษณะโน้มเอียงไปทางระบอบสุลต่านมากขึ้น ผู้นำมีแนวโน้มจะใช้อำนาจตามอำเภอใจมากขึ้น ผู้เขียนคิดว่าปัจจัยสำคัญที่สุดคือเรื่องการสืบทอดอำนาจและบทบาทครอบครัวผู้นำที่ได้รับอภิสิทธิ์จากการใกล้ชิดกับผู้นำในการใช้ประโยชน์จากอำนาจรัฐสู่การสั่งสมความมั่งคั่งในเครือข่ายของตน

สำหรับอียิปต์นั้นระบอบมูบารัคเริ่มมีลักษณะเป็นระบอบสุลต่านมากขึ้น เมื่อเกิดการคอร์รัปชันอย่างเข้มข้น มีระบบทุนนิยมพวกพ้องและเริ่มมีการสร้างสร้างอาณาจักรของตระกูลมูบารัค และกลุ่มผู้สนับสนุนเป็นเครือข่ายอุปถัมภ์ที่ชัดเจน ลักษณะสำคัญที่สุดคือการเตรียมการให้กามาล มูบารัคผู้เป็นบุตรชายสืบทอดตำแหน่งต่อจากตนเอง รวมถึงการขับเคลื่อนนโยบายแบบเสรีนิยมใหม่ที่ขัดแย้งกับประชาชนที่ยากจน กลุ่มผลประโยชน์เดิมและกองทัพ นำมาสู่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนชั้นนำที่เสียประโยชน์และมีความขัดแย้งกับมูบารัค อย่างไรก็ตามก็ยิ่งปรากฏข้อบกพร่องบางประการในการกล่าวว่ายิปต์ปกครองด้วยระบอบสุลต่าน นั่นคือเรื่องบทบาทของกองทัพอียิปต์ซึ่งไม่ได้เป็นเครื่องมือส่วนตัวของมูบารัคทั้งยังมีบทบาทสำคัญที่ทำให้มูบารัคต้องออกจากตำแหน่งไป ซึ่งการล่มสลายของระบอบมูบารัคนั้นปฏิเสธไม่ได้เลยว่ากองทัพมีบทบาทสำคัญอย่างมาก

2) บทบาทของทหาร

บทบาทของทหารของอียิปต์นั้นมีอิทธิพลต่อการเมืองอียิปต์สูงมาก ในงานศึกษาของ Steven Cook (2007) เสนอว่าการปกครองของอียิปต์นั้น กองทัพอียิปต์ปกครองโดยไม่ได้บริหารประเทศเอง (“Rule without governing”) ส่วนประธานาธิบดีนั้นมิใช่จะไร้อื่นเลยนอกเสียจากสมาชิกนำของดินแดนกองทัพ (Hazem Khaled Kandil, 2012, p 84.) กองทัพอียิปต์ได้รับสิทธิพิเศษที่มากกว่ากองทัพตุนิเซีย และยังเป็นฐานอำนาจสำคัญของมูบารัค (เขาเคยเป็นทหารอากาศยศนายพลมาก่อน) ในแรกเริ่มเขามีความสัมพันธ์ที่ดีกับกองทัพอย่างมาก

กองทัพอียิปต์ได้รับสิทธิพิเศษมากมาย มีส่วนร่วมกับภาคเศรษฐกิจโดยตรง โดยเป็นผู้ผลิตสินค้าต่าง ๆ ตั้งแต่เครื่องใช้ในบ้าน เครื่องมือในกองทัพ ไปจนถึงภาคเกษตรกรรม และการ

ท่องเที่ยว โดยภาษีและรายได้จากกิจการเหล่านี้ กองทัพมีอิสระในการจัดสรรได้เองโดยรัฐ ไม่เข้ามายุ่ง กองทัพอียิปต์จึงมีขนาดใหญ่ เป็นกองทัพที่ร่ำรวยนอกจากจะได้รับเงินเดือนที่สูง และมีสวัสดิการต่าง ๆ แล้ว ยังได้รับเงินอุดหนุนจากสหรัฐอเมริการาว 1.3 พันล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ผลประโยชน์ที่มากมายมหาศาลของกองทัพที่ได้รับการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ จึงเป็นไปได้ยากยิ่งที่กองทัพอียิปต์จะไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวกับการเมืองเพื่อรักษาผลประโยชน์เหล่านี้

ในช่วงที่เกิดเหตุการณ์อาหรับสปริงนั้นแม้กองทัพจะสนับสนุนมวลชน แต่การตัดสินใจของกองทัพอียิปต์ก็ไม่ชัดเจน และตรงไปตรงมาเหมือนกับกองทัพตูนิเซีย แม้กองทัพจะไม่เคยทำร้ายประชาชนโดยตรง แต่ก็ไม่ได้อำนวยความสะดวกให้ประชาชนชุมนุมเช่นกัน จนกระทั่งมูบารัคใช้ความรุนแรงในการปราบปรามประชาชนในวันที่ 2 กุมภาพันธ์ กองทัพจึงเกรงว่าความรุนแรงและความวุ่นวายที่เกิดขึ้นอาจส่งผลเสียต่อความชอบธรรมของตนได้ ฉะนั้นในที่สุด Supreme Council of The Armed Forces (SCAF) จึงได้เข้ามาปกครองประเทศ และบีบให้มูบารัคออกจากตำแหน่งโดยอ้อม (Zoltan Barany, 2011, p. 166.) สาเหตุสำคัญที่กองทัพตัดสินใจไม่รักษาระบอบมูบารัคคือ 1) ผู้นำกองทัพมีความไม่พอใจลูกชายของมูบารัค ซึ่งเป็นนักธุรกิจ และกลายเป็นผู้การเมืองหนึ่งที่แสวงหาผลประโยชน์จากการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจ และเป็นผู้ประกอบการของรัฐ 2) ผู้นำระดับสูงของกองทัพมีความกังวลในเรื่องความรู้สึกแปลกแยกของคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ และการแพร่ขยายของแนวคิดอิสลามสายสุดโต่ง รวมถึงปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ 3) เช่นเดียวกับกองทัพตูนิเซีย กองทัพอียิปต์เองก็ไม่พอใจที่เห็นระบอบมูบารัคให้สิทธิพิเศษและพึ่งพาตำรวจ 4) ทหารเกณฑ์ในอียิปต์มีความผูกพันกับสังคม จนถึงกับมีการขัดคำสั่งผู้บังคับบัญชาที่สั่งให้ยิงผู้ชุมนุม (เพ็งอ้าง, p 165-167) จากการที่กองทัพอียิปต์มีบทบาทโดดเด่น และมีความสำคัญต่อประเทศนับตั้งแต่สมัยประธานาธิบดีนัสเซอร์เป็นต้นมา กองทัพอียิปต์จึงเป็นผู้มีส่วนได้เสียโดยตรงต่อระบอบการเมือง การปกครองของอียิปต์ดำเนินไปในลักษณะที่ทหารมีอำนาจเหนือพลเรือน เมื่อมูบารัคพ้นอำนาจไปกองทัพได้เข้ามาดูแลความสงบเรียบร้อยในช่วงเปลี่ยนผ่านไม่ได้ปล่อยให้พลเรือนจัดการกันเอง

3) การเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตย

แม้จะเกิดการลุกฮือของภาคประชาชนแต่ทว่าการเปลี่ยนผ่านกลับในอียิปต์เป็นไปในทางตรงข้ามกับประชาธิปไตย การเข้ามาปกครองประเทศของ SCAF ภายหลังการสิ้นสุดอำนาจของมูบารัค มีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

1) ประเด็นการเมือง การที่กองทัพเข้ามามีบทบาทเหนือพลเรือนนั้นประเด็นสำคัญประการหนึ่งก็เพื่อป้องกันไม่ให้กองทัพอียิปต์ซึ่งเป็นความลับ และไม่ได้รับการตรวจสอบจากสภายังคงสถานะดังกล่าวอยู่พลเอก Mamdouh Shatin สมาชิกของ SCAF มีความต้องการให้รัฐธรรมนูญ

ฉบับใหม่ปกป้องผลประโยชน์ของกองทัพจากการทำตามอำเภอใจของนักการเมืองที่มาจากการเลือกตั้ง และประกาศชัดว่ากิจการทางการทหารควรอยู่นอกเหนือการตรวจสอบของสภา

2) ประเด็นทางด้านเศรษฐกิจ การที่กองทัพอียิปต์มีฐานะเป็นหน่วยการผลิตที่มีขนาดใหญ่ กองทัพอียิปต์ผลิตตั้งแต่อาหาร ไปจนถึงผลิตภัณฑ์จากปิโตรเลียมให้แก่ครัวเรือน กองทัพจึงมีส่วนแบ่งทางเศรษฐกิจราวร้อยละ 5-40 โดยปราศจากข้อสงสัยว่ากองทัพซึ่งถือครองที่ดิน และเป็นเจ้าของกิจการในภาคการบริการจะต้องการรักษาผลประโยชน์ของตนจากนักการเมือง ซึ่งอาจถูกชักจูงโดยความต้องการของประชาชนที่ต้องการให้มีการจัดสรรทรัพยากรเหล่านี้ใหม่

3) ประเด็นทางภูมิรัฐศาสตร์ กองทัพต้องการมีอำนาจครอบงำ แต่ไม่ต้องการบริหารประเทศเอง สิ่งที่กองทัพต้องการมีเพียงการรักษาประโยชน์ในภาคเศรษฐกิจของตน และเป็นอิสระจากการตรวจสอบของพลเรือน ในขณะเดียวกันกองทัพก็ต้องการดูแลนโยบายต่างประเทศ และความมั่นคงด้วย โดยการบริหารประเทศปล่อยให้เป็นที่ของผู้นำที่มาจากการเลือกตั้ง (Tarek Masoud, 2011, p237-239) การที่ทหารเข้ามาดูแลการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่เองยิ่งตอกย้ำประเด็นเหล่านี้มากขึ้นไปอีก หากพิจารณาตามเงื่อนไข 4 ประการของสตีเฟนและลินซ์ ในช่วงต้นแล้ว เราจะพบว่าอียิปต์ยังไม่ได้บรรลุเงื่อนไขดังกล่าวดังเช่นตูนิเซีย โดยปัจจัยสำคัญที่ผู้เขียนคิดว่าส่งผลให้การเปลี่ยนผ่านในอียิปต์ดำเนินไปอย่างยากลำบากคือบทบาทของทหารในทางการเมืองนั่นเอง ดังที่ผู้เขียนได้อภิปรายให้เห็นถึงบทบาทของทหารในอียิปต์ว่ามีมากทั้งในทางเศรษฐกิจ และการเมือง ผู้ชุมนุมยังมีความนิยมในบทบาทของกองทัพมากอีกด้วยจากการที่กองทัพมาร่วมสนับสนุนการประท้วงของประชาชน อย่างไรก็ตามสถานการณ์หลังอาหรับสปริงของอียิปต์ยังคงเป็นสถานการณ์ที่ทหารมีอำนาจเหนือพลเรือน นับตั้งแต่บทบาทของ SCAF ในการกำกับดูแลการร่างรัฐธรรมนูญ การรัฐประหารรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งของประธานาธิบดีมอร์ซี และในที่สุดการขึ้นมาสู่ตำแหน่งประธานาธิบดีของซีซี

จากการศึกษาระบอบที่ไม่เป็นประชาธิปไตยในอียิปต์ ซึ่งผู้เขียนได้นำแนวคิดระบอบสุลต่าน/รัฐสุลต่านมาอภิปรายทำความเข้าใจ จนถึงเหตุการณ์อาหรับสปริงและหลังจากอาหรับสปริง ผลการศึกษาพบว่าการโค่นผู้นำที่มีลักษณะเผด็จการนั้นจะประสบความสำเร็จได้จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากชนชั้นนำ (ทหาร หรือระบบราชการ) กลุ่มทางสังคม (เช่น กลุ่มศาสนาในกรณีศึกษา) นอกเหนือไปจากการลุกฮือของประชาชนดังในอียิปต์ที่ทหารได้เลือกที่จะสนับสนุนการลุกฮือของประชาชนนำมาสู่การขับไล่ผู้นำเดิมออกไป และสำหรับระบอบสุลต่านนั้นการจะโค่นล้มระบอบได้อย่างยั่งยืนยังต้องมีการทำลายเครือข่ายอุปถัมภ์เดิมด้วย แต่สิ่งที่น่าพิจารณามีใช่เพียงระบอบการเมือง และกระบวนการลุกฮือขับไล่ผู้นำเท่านั้น แต่สถานะหลังการปฏิวัติต่างหากที่น่าสนใจว่าจะเกิดอะไรขึ้นเมื่อผู้นำในระบอบเก่าจากไป การปฏิบัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงเป็นเพียงการเริ่มอันยาวนานของกระบวนการสร้างระบอบประชาธิปไตยที่ตั้งมั่นเท่านั้น หากไม่มีการ

เปลี่ยนแปลงระบบ โครงสร้างสถาบัน กลไก หรือเครือข่ายระบบอุปถัมภ์ที่มีอยู่เดิม ปลุกฝังค่านิยม และวัฒนธรรมแบบประชาธิปไตยการเปลี่ยนผ่านก็อาจทำได้โดยง่าย

การเปลี่ยนผ่านในตูนิเซียจุดเริ่มต้นของอาหรับสปริงถือเป็นตัวอย่างของการเริ่มต้นเปลี่ยนผ่านที่ดี เปิดโอกาสให้แต่ละฝ่ายได้เข้ามามีส่วนร่วมผ่านกลไกสถาบันต่าง ๆ ปรากฏการณ์ที่ฝ่ายเสรีนิยมและพรรคการเมืองอิสลามในตูนิเซียมาร่วมมือกันบริหารประเทศนั้นจึงเป็นบทเรียนที่ สตีเฟนเรียกว่า Twin tolerations (Alfred Stepan ,2012, p 223-224.) บทบาทของกองทัพมีเพียงการสอดส่องดูแล ปล่อยให้พลเรือนได้จัดการบริหารประเทศเอง เป็นความสัมพันธ์ที่พลเรือนอยู่เหนือทหาร ในขณะที่อียิปต์ซึ่งถือว่าเป็นการเปลี่ยนผ่านที่ไม่ประสบความสำเร็จดำเนินไปในทางตรงกันข้ามกับตูนิเซีย ทหารเข้ามาบทบาทเหนือพลเรือน และยิ่งรัฐประหารรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งเสรีของประชาชนในสมัยแรกอีกด้วย และนอกจากนี้ปัญหาสำคัญที่ผู้เขียนค้นพบคือการที่ความสัมพันธ์ของทหารและพลเรือนในการพัฒนาไปสู่ประชาธิปไตยในช่วงเปลี่ยนผ่าน การเมืองอียิปต์เป็นตัวอย่างที่ควรเก็บไว้เป็นบทเรียนสำหรับหลายประเทศที่ทหารมีความเป็นสถาบันที่เข้มแข็ง มีบทบาททางการเมืองและเศรษฐกิจ ฉะนั้นบทบาทของทหาร และองค์กรที่ไม่ได้มีที่มาจากการเลือกตั้ง หรือไม่มีความเป็นตัวแทนประชาชน หรือภาคส่วนต่าง ๆ ควรจะมีบทบาทเป็นเพียงผู้ดูแลกระบวนการในระยะเปลี่ยนผ่านอยู่เพียงเบื้องหลังเท่านั้น เพื่อให้การเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบอบประชาธิปไตยที่ตั้งมั่นประสบความสำเร็จมากที่สุด

ขณะนี้กระบวนการพัฒนาไปสู่ประชาธิปไตยในอียิปต์ยังต้องเผชิญหน้ากับประธานาธิบดีซึ่งเป็นทหารและสถาบันกองทัพอียิปต์ที่มีความเข้มแข็งทั้งด้านกำลังทรัพย์และกำลังคน เป็นการเปลี่ยนผ่านจากระบอบเผด็จการที่เน้นตัวบุคคลอย่างระบอบสุลต่านไปเป็นระบอบเผด็จการโดยกองทัพ อีกทั้งการที่รัฐบาลได้จัดการควบคุมให้ประชาชนมีพื้นที่ทางการเมืองน้อยที่สุดจึงน่าจับตามองต่อไปว่าสถานการณ์ประชาธิปไตยในอียิปต์จะมีการคลี่คลายหรือเลวร้ายลง แต่อย่างน้อยผู้เขียนมองว่าแนวโน้มการกลับไปเป็นระบอบสุลต่านนั้นอาจเป็นไปได้ยาก เนื่องจากผู้เล่นหลักทางการเมืองได้เปลี่ยนมาเป็นทหารและกองทัพซึ่งเป็นอีกกลุ่มชนชั้นนำอกระบบอุปถัมภ์เดิมของระบอบสุลต่าน ทั้งนี้การศึกษาระบอบการเมืองอียิปต์และแนวโน้มพัฒนาประชาธิปไตยในอียิปต์นั้นสามารถนำมาเป็นตัวแบบการศึกษาของประเทศอื่น ๆ ที่กำลังอยู่ในระยะเปลี่ยนผ่านทางการเมือง โดยเฉพาะการเปลี่ยนผ่านจากระบอบเผด็จการที่เน้นตัวบุคคล ผลของการเปลี่ยนผ่านนั้นอาจเป็นระบอบประชาธิปไตยหรือเผด็จการในรูปแบบอื่นก็เป็นได้

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

จรัญ มะลูลีม. (2556). *Arab Spring: การลุกฮือที่เปลี่ยนโฉมหน้าของโลกอาหรับ*. กรุงเทพฯ: ศยาม.

จรัญวัฒน์ ไยนิวัฒน์. (2556). *การดำเนินนโยบายต่างประเทศของสหรัฐฯ ต่อปรากฏการณ์อาหรับสปริงในตะวันออกกลางและแอฟริกาเหนือ: กรณีศึกษาประเทศตูนิเซีย อียิปต์ ลิเบีย และเยเมน*. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภาษาอังกฤษ

Chehabi, H. E. & Linz, J. J. (1998). *Sultanistic regimes*. Johns Hopkins University Press: Baltimore.

Diamond, L. & Plattner, M. F. (Editors). (2011) *Democratization and Authoritarianism in the Arab World*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Kandil, H. K. (2012). *Power Triangle: Military, Security, and Politics in the Shaping of the Egyptian, Iranian, and Turkish Regimes*. Los Angeles: University of California.

Rose, G. Editor. (2011). *The New Arab Revolt: What Happened, What It Means, and What Comes Next*. New York: The Council on Foreign Relations.

Stepan, A. & Linz, J. J. (2014). *Democratization Theory and The “Arab Spring” in Democratization and Authoritarianism in the Arab World*. Baltimore: John Hopkins University Press.

เว็บไซต์

CIA (2018). *The World Factbook*. สืบค้น 25 กันยายน 2561 , จาก

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/eg.html>

Goldstone, J. A. (2011). *Understanding the Revolutions of 2011 Weakness and Resilience in Middle Eastern Autocracies*. สืบค้น 25 กันยายน 2561, จาก

[https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2011-04-](https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2011-04-14/understanding-revolutions-2011)

[14/understanding-revolutions-2011](https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2011-04-14/understanding-revolutions-2011)

Ulfelder, J. (2011). *What's Sultanism Got to Do with It? An Exchange with Jack Goldstone on the Arab Revolutions*. สืบค้น 25 กันยายน 2561, จาก <https://dartthrowingchimp.wordpress.com/2011/05/13/whats-sultanism-got-to-do-with-it-an-exchange-with-jack-goldstone-on-the-arab-revolutions/>.